

Râzî'nin mantık, tasavvuf ve nefis/insanla ilgili görüşlerini ele alan müstakil makalelere eser içerisinde yer verilmediği görülmektedir. Nitekim editörler de bu hususa değinmekte ve eserin ikinci baskısında söz konusu eksiklikleri tamamlamayı düşündüklerini ifade etmektedirler.

The Muslim Brotherhood: Hasan al-Hudaybi and Ideology

Barbara H. E. Zollner, London: Routledge, 2009, 202 s.

Muammer İSKENDEROĞLU⁵

Müslüman Kardeşler Hareketi bir asra yaklaşan tarihi boyunca değişik fikri ve eylemsel badirelerden geçmiştir. Hareketin bu uzun tarihine damgasını vuran önderlerden bir kısmının, özellikle de hareketin kurucusu olan Hasan el-Benna'nın fikirleri ve dönemi yeterince akademik çalışmaya konu olmasına rağmen, onun vefatını müteakip hareketin başına geçip hareketi en zor dönemde içine düştüğü fikri ve eylemsel iç çatışmadan düzlüğe çıkarmayı başaran Hudeybi ile ilgili yeterince akademik çalışma yapıldığı söylenemez. Zollner'in burada ele alacağımız eseri, Benna sonrası Müslüman Kardeşler Hareketi içinde ortaya çıkan Hasan el-Hudeybi-Seyyid Kutup çatışmasını ve Hudeybi'nin Duat la Kudat (Davetçiyiz Yargılayıcı Değil, İstanbul: İnkılab Yayınları) aldı eser çerçevesinde görüşlerini inceleyen ender akademik çalışmalardan biri olması açısından önem arz ediyor.

Zollner'in çalışması üç bölümden oluşuyor. İlk bölümde yazar, Hudeybi dönemine karşılık gelen 1949-73 yılları arasında Müslüman Kardeşler tarihini inceliyor. Bu bağlamda Zollner, Benna'nın bıraktığı mirası, harekete yeni lider arayışını, Hudeybi'nin lider olarak seçilmesini ve rakipleriyle olan iç mücadeleleri, Müslüman Kardeşler'in darbeci Hür Subaylar ile işbirliğini ve ardından bu işbirliğinin bozulması neticesinde başlayan hapis ve işkence dönemini inceliyor. İkinci bölümde Zollner, Seyyid Kutup'un önderliğinde hapisane yıllarında ortaya çıkan radikal eğilimin fikirlerinin yayılışını ve Müslüman Kardeşler içinde artan tesirini, ardından da Müslüman Kardeşler'den ayrışmaları, bunun neticesinde ortaya çıkan radikal gruplar ve onların görüşlerini ele alıyor. Yazar çalışmasının son bölümünü ise Duat la Kudat adlı esere ayırıyor. Bu bağlamda Zollner Duat la Kudat'ın telifi ve gerçek yazarına dair tartışmaları değerlendiriyor, ardından da eserde tartışılan temel konuları inceliyor. Bu

⁵ Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

konular sırası ile; Kelime-i şehadet, inkar, küfür, şirk, riddet ve nifak bağlamında kim Müslüman, kim kafirdir? Günah ve suçun mahiyeti nedir? Hakimiyet, “Hüküm Allah’ındır” ve hakiki İmamet bağlamında şeriat ilahi kanun mu, insani ürün müdür? İslami devlet nedir? İtaat ve muhalefetin tabiatı nedir? Tağutu reddetmek ne demektir? Hiç şüphesiz bu konular Müslüman Kardeşler’in içine düştüğü fikri kargaşada en çok tartışılan ve neticede Kutupçu çizginin ayrışmasına neden olan konulardır.

Hudeybi’nin Müslüman Kardeşler içerisinde önemli bir yere sahip olmasına; liderliği döneminde devlet düzenine yönelik uzlaşmacı tavrı ve hareket içinde ortaya çıkan radikal fikirleri reddetmesi ile günümüz Müslüman Kardeşler çizgisinin üzerinde güçlü etkiler barındırmasına rağmen, Zollner onun ile ilgili çok az akademik çalışma olmasını şaşkınlıkla karşıladığını ifade ediyor. Yazara göre bu ilgisizliğin ardında İslami hareketin düşünce ve eylemde radikal olması gerektiği önyargısı yatmaktadır ve bu önyargılı yaklaşım günümüzde birçok akademisyen tarafından sorgulanmaktadır.

Zollner, Hudeybi’nin Müslüman Kardeşler ile ilgili literatürde çok az zikredilmesinin birçok nedeni olduğuna işaret ediyor. İlk akla genel neden, İslami hareketlerin tanım gereği radikal, antidemokratik ve Batı karşıtı olduğu önyargısıdır. Bu yaklaşım ılımlı İslamcılık ile İslamcılığın radikal versiyonu arasında bir ayrımı kabul etmez; her ikisinin de ilkesel olarak seküler devleti tamamen yıkıp yerine İslami devlet düzeni kurmayı amaçladıklarını, sadece yöntem konusunda ayrıştıklarını iddia eder. Zollner, yeni oryantalist olarak nitelendirdiği bu yaklaşımı benimsemediğini vurgular. Akademik çalışmalarda İslami hareketin radikal yönüne vurgu yapılmasının bir diğer nedeni de Batı düşüncesine muhalif ve farklı olarak görülen İslam’a karşı üretilen korkudur. Bu korku medyada radikal unsurların devamlı gündeme getirilmesi ile canlı tutulurken, radikal unsurlar da bu popüleriteden beslenmektedirler. Sonuçta akademik çalışmaların da bu radikal unsurlara yoğunlaşması ile Batı’nın olumsuz İslam algısı perçinleşmiş olmaktadır. Zollner’e göre, Hudeybi’nin akademik çalışmalarda yeterince yer bulamamasının bir diğer nedeni de Müslüman Kardeşler mensubu yazarların birçok nedenden dolayı onun ismini fazla zikretmemeleridir. Ona göre, yaşadıkları ağır işkence şartları bu yazarlara Seyyid Kutup’un sunduğu radikal fikirleri daha cazip kılmıştır. Fakat Müslüman Kardeşler mensuplarının büyük bir bölümü nihayetinde Hudeybi’nin ılımlı görüşlerinin etkisinde yollarına devam etmede kara kılımlardır. Bunun neticesi olarak hareket devrimci yaklaşımı bir tarafa bırakarak eğitim, sosyal faaliyetler ve siyasal katılım yoluyla toplumu dönüştürme çabası gütmeyi hedeflemiştir.

Dini hareketlerde kurucu liderlerin fikir ve eylemlerinin kutsanıp ulaşılmaması güç ideallere dönüştürülmesi, fikri ve eylemsel yeterlilikleri ne olursa olsun, onların yerine geçen haleflerinin liderliğini zorlaştırmıştır. Bu durum Benna sonrası Müslüman Kardeşler liderliği için de geçerlidir. Zollner'e göre, Hudeybi'nin liderliğinin Benna'ya nispetle değerlendirilmesinden önce, Benna'nın gerçekten ideal ve başarılı bir lider olup olmadığı sorgulanmalıdır. Çünkü, doğrudan Benna'dan emir alan gizli örgüte bağlı üyelerin sebep olduğu silahlı eylemler neticesinde 1948'de Müslüman Kardeşler'in kapatılması ve bir yıl sonra da Benna'nın öldürülmesi, öncelikle onun siyasetinin amacını ve başarılı olup olmadığını sorgulamayı gerektiriyor.

Zollner'e göre Benna'nın geriye bıraktığı teşkilat bir tarafta liderlik krizine, diğer tarafta da yok olma ihtimaline maruz bir teşkilattı. Bu kriz ortamında, Müslüman Kardeşler'in aralarından birinin ismi üzerinde anlayamayan lider kadrosu, hareketin imajını da düzeltmeye yönelik bir açılım fikrinin neticesi olarak, çözümü hareket mensubu dahi olmayan Hudeybi'ye teklif götürmekte bulunmuştu. Saygın ama hareketin içinde etkinliği olmayan bir ismi lider seçmekle, yönetici kadro hareket içinde kendi güç ve etkinliklerini korumayı hedefliyorlardı. Yüksek rütbeli bir hakim olan Hudeybi bu rol için uygun bir şahsiyetti. Müslüman Kardeşler'in yönetici kadrosunun onu liderlik için seçmesi tamamen pragmatik bir karardı. Dönemin şartları gereği hareketin lider kadrosu, teşkilatın tüzüğüne seçim kurallarını da bir tarafa bırakarak, Benna'nın ölümünden iki yıl sonra Hudeybi'yi Müslüman Kardeşler'in yeni lideri seçmişti. Ama Hudeybi yönetici kadronun beklediği gibi sembolik bir lider olmayı kabul etmemiş, liderliği kabul etmeyi ancak önemli pozisyonlara istediği kişileri atama yetkisinin kendisine verilmesi ve gizli örgütün lağvedilmesi şartıyla kabul etmiştir. Bu şartları dayatması, yönetici kadronun, özellikle de gizli örgütü kontrollerinde tutan isimlerin daha baştan ona cephe almalarına neden olmuştur. O yıllardaki siyasi karmaşa da Hudeybi'nin teşkilat içinde kontrolü ele geçirebilmesini imkansız kılmıştır. Hudeybi'nin eski bağlantılarını da kullanarak siyasi aktörlere ve Saray çevrelerine ulaşmaya çalışması, teşkilatın bağımsızlığına zarar verdiği iddiasıyla ona olan eleştirilerin dozunun da artırmıştır. Hudeybi'nin Saray, siyasi partiler ve kendi teşkilatı arasındaki bu tür ilişkileri siyasiler tarafından da eleştirilmiştir. Dolayısıyla Hudeybi ne teşkilatının yönetici kadrosunun ne de dış faktörlerin güvenini ve desteğini sağlayabilmiştir.

Hiç şüphesiz Müslüman Kardeşler'in Hür Subaylar ile olan ilişkileri tarihlerin en ibretlik olaylarından biridir. 1952'deki Askeri darbenin ilk günlerinde Hudeybi, muhtemelen isteksiz olarak Müslüman Kardeşler'in desteğini sun-

muş, ardından da Müslüman Kardeşler Hür Subaylar ile dostane ilişkiler geliştirmişlerdir. Zollner'e göre bu ilişkilerin çok daha eskiye dayandığına, Hür Subaylar ile gizli teşkilat arasındaki tanışıklığın Filistin krizi esnasında aynı cephede savaşmayla pekiştiğine dair birçok bulgu vardır. Hür Subaylar'ın bazı üyelerinin Müslüman Kardeşler üyesi olup olmadığını açıklığa kavuşturmak mümkün değilse de, darbeden gizli teşkilat yöneticilerinin de haberdar olduğu ve darbe için ortak çalıştıkları muhtemeldir. Ancak darbenin ardından bu iyi ilişkiler kısa süre sonra sona ermiştir. Hür Subaylar içinde gücü eline geçiren Cemal Abdünnasır, gizli teşkilat mensubu bir şahsın kendisine yönelik suikastı da fırsat bilerek, rakip olarak gördüğü Müslüman Kardeşler'i resmen yasaklamış, mensuplarını da tutuklatıp hapislerde en ağır bir şekilde cezalandırmaya başlamış, bu çatışmacı tutum ara sıra yumuşasa da Abdünnasır'ın vefatına kadar sürmüştür.

Zollner'e göre, Abdünnasır'ın Mısır'da gücü ele geçirmesi ve ardından 1958'deki Süveyş zaferinin verdiği özgüven, onun Müslüman Kardeşler'e yönelik siyasetini yumuşatmasına neden olmuş, bu durum da Müslüman Kardeşler'in tekrar canlanmasının önünü açmıştır. Adeta küllerinden tekrar doğan Müslüman Kardeşler, 1964'e geldiğinde kendilerine '1965 Örgütü' adını veren eylemci yeni neslin, hapisten yeni çıkan Seyyid Kutup'u ideolojik lider seçmesi ile tekrar Abdünnasır'ın gazabına uğramaya başlamıştır. Zollner'e göre, Abdünnasır'ın Sovyetler Birliği'ne yaklaşmasının, antikomünist muhalefeti temsil eden Müslüman Kardeşler ve Kutup taraftarlarına yönelik bu sert tutumun nedenlerinden biri olması muhtemeldir. Diğer bir neden de yaklaşan İsrail savaşı öncesi Abdünnasır'ın iç güvenliği sağlama düşüncesidir. Çünkü Kutup taraftarları muhtemel savaşta gayri meşru cahili lider olarak gördükleri Abdünnasır'ı desteklemeyi reddederken, İsrail'i acil savaşılması gereken bir düşman olarak görmüyorlardı. Hudeybi taraftarları ise Abdünnasır rejiminin yanlışlıklarına rağmen desteklenmesi gerektiğini düşünüyordu. Neticede tekrar hapishanelere dönen Müslüman Kardeşler'in eski nesli ile 1965 Örgütü aralarındaki ideolojik sorunları detaylıca tartışma imkanı da bulmuşlardır. Bu tartışmalar Müslüman Kardeşler'in en temel sorunu olan, İslam toplum düzenine radikal yolla mı yoksa eğitim ve davet yoluyla mı varılacağına kararının verileceği tartışmalardı. Her ne kadar bu karar Kutup'un görüşleri lehine veya aleyhine alınacak bir karar gibi görünmese de, Kutup'un takipçisi olduklarını iddia eden üyeler radikal çözümü savunduklarından, onlar lehine veya aleyhine bir karar olacaktı. Mısır'ın 1967 savaşından mağlup ayrılması Abdünnasır'ın popülaritesini yok ettiği gibi Müslüman Kardeşler içindeki ayrışmayı da derinleştirmiştir. Kutupçular Mısır'ın yenilgisini Allah'ın bir işareti ve Kutup'un yorumunun doğrulanması olarak algıla-

mışlar, Kutup'un yorumlarını lafzi olarak almaları sonucunda da onun dahi varmadığı radikal fikirlere ulaşmışlardır. Sonrasında bu grup Müslüman Kardeşler'den tamamen kopup ayrı teşkilatlar kurarken, Hudeybi ve irşat bürosu üyesi diğer liderler ana bünyeyi bu radikal fikirlerden korumaya çalışmışlardır. Zollner'e göre, Duat la Kudat böyle bir ortamda Kutupçuların fikirlerini çürütmek için, Müslüman Kardeşler'in eski nesli ve bazı Ezher alimlerinin ortak çabasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Abdünnasır'ın vefatı sonrasında iktidara gelen Sedat'ın Müslüman Kardeşlere yönelik uzlaşmacı tavrı, onların tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Hudeybi teşkilatını yeniden yapılandırıp eğitim ve davet yoluyla teşkilatın etkinliğini tekrar canlandırmaya çalışmıştır. Hudeybi'nin Müslüman Kardeşleri radikallikten uzaklaştıran bu metodu 1973'te vefatının ardından halefleri tarafından da takip edilmiştir.

Zollner eserinin ikinci bölümünü Seyyid Kutup'un radikal görüşlerine ayırıyor. Ona göre, 1950'lerin başında teşkilata girip irşat bürosu üyeliği ve davet kısmı başkanlığı gibi önemli görevler üstlenip, daha sonra diğer üst düzey üyeler gibi Abdünnasır'ın gazabına uğrayarak uzun süre hapis hane kalmış ve nihayetinde idam edilmiş olması nedeniyle, Kutup Müslüman Kardeşler'in en önemli figürlerinden biri olarak hatırlanıp, eserlerinin teşkilatın diğer üyelerinin eserlerinden daha yaygın olmasından dolayı, Müslüman Kardeşler'in ideolojisinin temsilcisi zannedilse de, onun Müslüman Kardeşler'in ideolojik yapısına katkı sağlayıp sağlamadığı konusunda şüpheler vardır. Kutup'un Fi Zılal'il-Kur'an adlı tefsiri ve Yoldaki İşaretler gibi eserlerinden sadece Müslüman Kardeşler çevresi değil, diğer çevreler de etkilenmiş olmakla birlikte, birçoğ akademisyen ve Müslüman Kardeşler mensubu onun eserlerinin radikal İşlamı eylemcilere, hatta teröristlere ideolojik kaynaklık yaptığını vurgulamaktadırlar. Yoldaki İşaretler, 1970'lerden sonra Mısır'da ortaya çıkıp bugün birçoğ ülkede etkinliklerini sürdüren terörist grupların el kitabı olmuştur.

Zollner'e göre Kutup'un savunduğu fikirler daha önce de dile getirilmiş fikirlerdi, ama o bu fikirleri İşlam düzenini kurma yolunda eylemle bütünleşen yeni bir sistem içinde sunmayı başarmıştır. Bazı araştırmacılara göre bu radikal yorumların realite ile bir bağı yoktur, çünkü Kutup dış dünyadan ve onun realitesinden tamamen uzaklaştığı hapis hane günlerinde bu radikal fikirlere kaymıştır. Zollner, bu yaklaşımın Kutup'un ideolojik gelişimini tam olarak yansıtmadığını düşünüyor. Ona göre Kutup, Hasan el-Bennna'nın eylemciliğini savunmakta ve bunu yeniden yorumlayıp bir adım ileriye götürmektedir;

Hudeybi de Benna'nın yolundan gitmekle beraber hedefe ulaşmak için benim-senen yöntem konusunda Kutup'un yorumundan farklılaşmaktadır.

Zollner'in Kutupçular olarak isimlendirdiği grubun görüşlerini tasvirinden anlaşılın, onların Kutup'un radikal fikirlerini indirgemeci bir okuyuşla daha da uç noktalara götördükleri ve eylemlerle de bunu destekledikleridir. Onlar için Kutup'un cahiliye toplumu, Allah'ın hakimiyeti, tekfir, irtidat ve cihat gibi kavramlar eylemlerinin sloganına dönüşmüş, cahiliye olarak nitelendirilen toplumla cihat artık silahlı eyleme dönüşmüştür. Bugün İslam dünyasının her köşesine musallat olan modern Haricilik olarak nitelenebilecek zihniyetin doğurduğu karmaşa karşısında, Seyyid Kutup'un düşünsel ve eylemsel mirası üzerinde tekrar düşünmek gerektiği kanaatindeyiz.

Seyyid Kutup'un radikal fikirlerinin doğuracağı sonuçları önceden fark eden Hasan el-Hudeybi, yukarıda da belirttiğimiz gibi Müslüman Kardeşler'in önde gelenleri ve bazı Ezher alimlerinin de katkılarıyla Duat la Kudat adlı eserle Kutup'un radikal İslam yorumuna adeta bir reddiye yazıp, Müslüman Kardeşler mensuplarını bu radikal fikirlerden korumaya çalışmıştır. Zollner'in de belirttiği gibi Seyyid Kutup'un radikal fikirleri hakkında birçok akademik çalışma yapılırken, Hudeybi ve Duat la Kudat'ın akademik çalışmalarda görmezlikten gelinmesi, yukarıda bahsettiğimiz İslamcılığı radikallikle özdeşleştiren yeni oryantalist önyargılarla bağlantılıdır. Zollner'in tezine bu eseri konu edinmesinin nedeni de bu ihmaldir. Yazar çalışmasının son bölümünü Müslüman Kardeşler'in ideolojisinin en önemli kaynaklarından biri olarak nitelediği Duat la Kudat'ın detaylı analizine ayırıyor.

Zollner'e göre Duat la Kudat, ismi zikredilmese de Kutup ve birkaç kez ismi zikredilen Mevdudi gibi radikal İslamcı fikirlerin temsilcilerinin görüşlerine yönelik bir reddiyedir. Dolayısıyla sistematik olmayan ve yazıldığı bağlam bilinmeden anlaşılması zor bir eserdir. Dönemin tartışmalarına konu olan temel sorular reddiye bağlamında tartışılmış, benimsenen görüş klasik kelam ve fikhın karmaşık delilleriyle desteklenmiştir. Eserde tartışılan en önemli konulardan biri Müslüman ve kafir'in tanımı ile ilgilidir. Bununla irtibatlı olarak tartışılan diğer bir konu günah, suç ve küfür ilişkisidir. Yine bu tartışmayı tamamlar nitelikte tartışılan bir konu dinden çıkma konusudur. Bütün bu konular kelam ve fikhın derin tartışma geleneği içinde ele alınıp, radikal İslamcılarının yaklaşımlarının tutarsızlığı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Eserde tartışılan bir diğer konu şeriatın mahiyetidir. Hiç şüphesiz yüksek bir yargı mensubu olarak Hudeybi'nin şeriatın ilahi kanun mu, yoksa insani bir ürün mü olduğu; şeriatta nelerin sabit, nelerin değişken olduğu ile ilgili analizleri çok daha dikkat çekicidir. Şeriat tartışmaları ile irtibatlı olarak tartışılan

diğer bir konu İslam devleti kavramıdır. Hudeybi bu konuyu da İslam siyaset geleneği bağlamında detaylıca tartışmaktadır. Bu konuyla irtibatlı olarak itaatin mahiyeti, yöneticiye hangi durumda itaat edileceği, hangi durumda ne tür muhalefet edilebileceği eserde tartışılan bir diğer konudur. Yönetici ve halka iyiliği emretmek ve onları kötülükten alıkoymak ilkesinin modern bağlamda nasıl anlaşılması gerektiği de itaat konusuyla irtibatlı tartışılan diğer bir konudur.

Seyyid Kutup'un radikal fikirler savunduğu bütün bu konularda Hudeybi, klasik İslam kelam ve fıkıh düşüncesinin birikiminden de faydalanarak yaşadığı dönemin şartlarına uygun orta yolcu bir İslam yorumu sunmaktadır. Bu iki farklı yorum mensuplarının mirası değerlendirildiğinde, Hudeybi'nin yaklaşımın hem akademik çevrede, hem de toplum temelinde daha fazla dikkate alınmayı hak ettiğini düşünöyoruz.